

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ
ΜΙΣΕΛ ΦΟΥΚΩ

Εγώ, ο Πιερ Ριβιέρ,
που έσφαξα τη μητέρα μου,
την αδερφή μου
και τον αδερφό μου...

*Μια περίπτωση
μητροκτονίας-αδελφοκτονίας
το 19ο αιώνα*

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ
ΕΠΙΜΕΤΡΟ
ΘΑΝΑΣΗΣ ΛΑΓΙΟΣ

ΚΕΔΡΟΣ

ISBN 978-960-04-5447-5

Τίτλος πρωτοτύπου:

Michel Foucault,

«Moi, Pierre Rivière, ayant égorgé ma mère, ma soeur et mon frère...»

Μετάφραση: ΓΙΑΝΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Υπεύθυνη διορθώσεων: ΜΑΡΙΑ ΣΠΑΝΑΚΗ

Διόρθωση-Επιμέλεια: ΗΛΙΑΣ ΚΑΦΑΟΥΛΟΥ

Ηλεκτρονική διόρθωση: ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

Τυπογραφική επιμέλεια: ΜΑΡΙΑ ΒΟΥΛΓΑΡΗ

Ηλεκτρονική σελιδοποίηση: ΚΥΡΙΑΚΗ ΤΟΜΤΣΙΚΙΩΤΗ

© *Éditions Gallimard/Juillard, 1973*

Για την έκδοση στα ελληνικά, Εκδόσεις Κέδρος, Α.Ε., 2002

www.kedros.gr

e-mail: kedros@otenet.gr

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ

1. ΠΟΛΛΑΠΛΕΣ ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Πυρήνας αυτού του βιβλίου είναι το υπόμνημα που συνέταξε ο νεαρός αγρότης Πιερ Ριβιέρ για να εξηγήσει τον τριπλό του φόνο.

Αυτό το κείμενο σκόπευε να το γράψει πριν από το έγκλημα. Κατά μία έννοια, μπορεί να θεωρηθεί προγενέστερο του εγκλήματος. Ως περιεχόμενο, διότι αναφέρεται στο ιστορικό της κατάστασης που τον οδήγησε εκεί. Και ως σύλληψη, διότι έχει καταγράψει στη μνήμη του αυτά που έχει να πει. Εντέλει, αυτό το υπόμνημα το έγραψε μέσα στη φυλακή, μετά από σχετική προτροπή του ανακριτή. Αυτό του δίνει την ευκαιρία να μιλήσει για την περιπλάνησή του στο χρονικό διάστημα ανάμεσα στο έγκλημα και στη σύλληψή του.

Δικαιολογείται λοιπόν η ένταξή του σε μια χρονολογική σειρά: μετά τις αυτοψίες, τις καταθέσεις των μαρτύρων, κ.λπ. Αυτή είναι η σειρά την οποία προτείνουν αυτοί που συνέθεσαν το βιβλίο.

Αν όμως ο αναγνώστης κουραστεί από την παρακολούθηση του φακέλου, μπορεί να εγκαταλείψει τη χρονολογική σειρά και να μεταβεί απευθείας στον πυρήνα αυτού του βιβλίου — στο υπόμνημα του Ριβιέρ. Το κείμενο αυτό παρουσιάζει τόσο ενδιαφέρον, ώστε το πιθανότερο είναι ο αναγνώστης να ξαναγυρίσει στη δικογραφία με ανανεωμένο ενδιαφέρον. Αυτή είναι και η σειρά σύνταξης του βιβλίου. Είναι φανερό ότι άρχισε από το υπόμνημα, και γύρω από αυτό συγκεντρώθηκε ο φάκελος για την υπόθεση Ριβιέρ.

Μπορεί επίσης ο αναγνώστης, που αισθάνεται την ανάγκη πιο σύγχρονων κριτηρίων, να αρχίσει διαβάζοντας τα θεωρητικά σχόλια στο τέλος του βιβλίου. Ορισμένα από αυτά, όπως η σύνδεση λόγου και πράξης (Φουκώ), η ανάλυση των παραποιήσεων στις οποίες προβαίνουν δικαστές και γιατροί (Ριό), κ.ά., δεν δείχνουν μονάχα την αξία της αφήγησης του Ριβιέρ, αλλά και τους τρόπους που μπορεί να χρησιμοποιηθεί, επιτρέποντας έτσι στον αναγνώστη να διαβάσει το υπόδημα μ' ένα νέο βλέμμα. Άλλα θεωρητικά κείμενα πάλι, όπως παραδείγματος χάριν, η μελέτη του Ρομπέρ Καστέλ, μας βοηθούν να εννοήσουμε ότι οι αλληπάλληλες ψυχιατρικές πραγματογνωμοσύνες για την περίπτωση Ριβιέρ, που σήμερα μας φαίνονται τόσο «τραβηγμένες» και ξεπερασμένες, είναι σημαντικές στιγμές μιας στρατηγικής που θέλει να επεκτείνει το πεδίο της ψυχιατρικής παρέμβασης σε τομείς της κοινωνικής ζωής. Κατά συνέπεια, η προσέγγιση στα κείμενα της δικογραφίας μπορεί να γίνει μ' ένα ανανεωμένο ενδιαφέρον.

2. Η ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ ΤΩΝ ΛΟΓΩΝ

Ο Φουκώ είχε αφιερώσει το πρώτο του μάθημα στο Collège de France στην αντίληψη που είχαν περί λόγου οι σοφιστές της αρχαίας Ελλάδας. Λέγει ότι η πρακτική και η θεωρία του λόγου τους ήταν ουσιαστικά στρατηγική. Κάνουμε λόγους όχι για να βρούμε την αλήθεια, αλλά για να νικήσουμε. Έτσι, αυτή η ρητορική είναι συνδεδεμένη με την άσκηση της εξουσίας. Μιλώντας, ασκούμε μια εξουσία ή διακινδυνεύουμε την εξουσία μας, μιλώντας θα πετύχουμε ή θα χάσουμε. Στο φάκελο της υπόθεσης και στο επίκεντρο των θεωρητικών σχολίων βρίσκεται η διαμάχη του δικαστικού με τον πρωτοεμφανιζόμενο τότε ψυχιατρικό λόγο. Έτσι, η απόδοση του κειμένου στα ελληνικά έπρεπε να λάβει υπ' όψιν αυτό το πλαίσιο αντιπαράθεσης.

Στις διαλέξεις που έκανε το 1973 στο Ρίο ντε Τζανέιρο, ο Μισέλ Φουκώ διαφοροποίησε τη μορφοσυντακτική (γλωσσολογική) προ-

σέγγιση του λόγου από τη δική του. Εκείνος θεωρεί τους λόγους ως «στρατηγικά παίγνια αντιπαράθεσης, δράσης και αντίδρασης, πρόκλησης και απάντησης, κυριαρχίας και διαφύνης» (βλ.: *Λόγια και γραπτά*, τόμος 2ος, σελ. 541). Αλλά παίρνει και τις αποστάσεις του από την αγγλοσαξωνική φιλοσοφική σχολή λέγοντας ότι «η μελέτη της στρατηγικής του λόγου πρέπει να γίνεται σ' ένα πραγματικό ιστορικό πλαίσιο, σε πρακτικά πεδία και όχι στις συννομιλίες των σαλονιών, παραδείγματος χάριν, στην ιστορία των δικαστικών πρακτικών». Στο βαθμό που αυτές οι στοχεύσεις εκδηλώνονται στο ύφος, χρησιμοποιήσαμε τα λεκτικά μέσα που διαθέτει η ελληνική γλώσσα στα διάφορα στρώματά της για να κάνουμε πιο έκδηλα αυτά τα παιχνίδια. Με άλλα λόγια, προσπαθήσαμε να εναρμονίσουμε το στυλ με τη στόχευση που είναι βέβαια διαφορετικά σε κάθε τύπο λόγου (δικαστικό, ιατρικό, ψυχιατρικό, λαικό, κ.λπ.).

Δικανικός λόγος. Προσπαθήσαμε όσον αφορά στο δικανικό λόγο να αποδώσουμε την τυποκρατία και τη λειτουργική του ψυχρότητα. Όμως, μια αμιγής καθαρεύουσα θα έδινε μιαν ειρωνική απόσταση, γι' αυτό κρατήσαμε μονάχα λεκτικά απολιθώματα – τριτόκλιτα, παλιούς ρηματικούς τύπους, κ.λπ. Με δύο εξαιρέσεις: α) Όταν ο ανακριτής προσπαθεί να μιλήσει «απλά» στον κατηγορούμενο για να γίνει κατανοητός (σε αντιπαράθεση με τις στιγμές όπου αμύνεται υπέρ του συστήματος, υπέρ της θρησκείας, κ.ο.κ., οπότε πάλι «ακούγεται» να ρητορεύει) και β) Όταν μέσα από το δικανικό τύπο αναδύεται το υποκείμενο που τον υπηρετεί, παραδείγματος χάριν, η αυταρέσκια του ανακριτή που θεωρεί ότι κατάφερε να διαλύσει το «πρώτο αμυντικό σύστημα» του Πιερ Ριβιέρ.

Ιατρικός και ψυχιατρικός λόγος. Η ιατροδικαστική πραγματογνωμοσύνη δεν παρουσιάζει κανένα πρόβλημα. Η ψυχρή ορολογία της περιγραφής καλύπτει, όπως συνήθως, τη φρίκη του γεγονότος.

Το ίδιο «αντικειμενικός» θέλει να είναι ο πρώτος πραγματογνώμων ιατρός που θεωρεί ότι ο Πιερ Ριβιέρ είναι σωματικώς και ψυχικώς υγιής και άρα είναι υπεύθυνος για την πράξη του, η οποία πρέπει να του καταλογιστεί.

I

Η ΑΝΑΚΡΙΣΗ

1

Το έγκλημα και η σύλληψη

1. ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ ΕΙΡΗΝΟΔΙΚΗ

Σήμερα, την 3ην Ιουνίου 1835, ώρα μία μετά μεσημβριάν.

Ο κάτωθι υπογεγραμμένος, Φρανσουά-Εντουάρ Μποντουέν, ειρηνοδίκης του καντονίου του Ονέ, επικουρούμενος από το γραμματέα Λουί-Λεάντρ Λανγκλινέ, αναφέρω τα εξής:

Πληροφορηθήκαμε από τον κύριο δήμαρχο του Ονέ ότι είχε μόλις διαπραχθεί ένας ειδικής φόνος στην κοινότητά του, και συγκεκριμένα στο χωριό Φοκτερί, στον οίκο του Πιερ-Μαργκρέν Ριβιέρ, αγρότη, ο οποίος – καθώς μας είπαν – απουσίαζε από το πρωί. Μεταβήκαμε στην εν λόγω οικία αμέσως, συνοδευόμενοι από τον κ. δήμαρχο του Ονέ. Επίσης, καλέσαμε, σύμφωνα με τη δυνατότητα που μας δίνει ο νόμος, τον κ. ιατρό Μορέν και τον κ. Κορντιέ, νοσοκομειακό, που κατοικούν αμφότεροι στο Ονέ. Εισερχόμενοι στο ισόγειο της οικίας, που χρησιμεύει ως καθιστικό, φωτιζόμενο στη νότια πλευρά από παράθυρο και πόρτα και κατά τη βόρεια πλευρά από τζαμόπορτα, και το οποίο γειτνιάζει με το δρόμο που συνδέει το Ονέ με το Σαιντ-Ανιάν, βρεθήκαμε μπροστά σε τρία πτώματα πεσμένα στο δάπεδο.

Επρόκειτο: α) Για μια γυναίκα, πεσμένη μπρούμυτα μπροστά στο τζάκι, όπου φαίνεται ότι μαγείρευε κατά τη στιγμή της δολοφονίας. Φορούσε αυτά τα οποία θα πρέπει να ήταν τα συνηθισμένα της ρούχα, ήταν ξεχτένιστη και είχε κομμένο, *μαχαιρωμένο*, το λαιμό και το

πίσω μέρος του κρανίου· β) Ένα μικρό αγόρι οκτώ έως δέκα ετών που φορούσε μπλε μπλούζα, πανταλόνι, κάλτσες και παπούτσια, πεσμένο με το πρόσωπο καταγής και το κεφάλι ανοιγμένο σε μεγάλο βάθος· γ) Μια κοπέλα ντυμένη μ' ένα τσίτι και κάλτσες, αλλά χωρίς παπούτσια ή σαμπό, πεσμένη ανάσκελα, με τα πόδια ν' αγγίζουν την άκρη της πόρτας που βλέπει νότια προς τον κήπο. Η δαντέλα που έπλεκε ήταν στη μέση της, ο βαμβακερός κεφαλόδεσμος που φορούσε είχε πέσει στα πόδια της, όπως και μια τούφα από τα μαλλιά που φαίνεται ότι είχαν ξεριζωθεί κατά το φόνο. Η δεξιά πλευρά του προσώπου και ο λαιμός έφεραν βαθιά πληγή από μαχαίρι. Φαίνεται πως η δύστυχη κοπέλα δούλευε τη δαντέλα της σε μια καρέκλα κοντά στην τζαμωτή πόρτα που είναι στην αντίθετη πλευρά από την πόρτα όπου βρέθηκε πεσμένη, γιατί τα σαμπό της ήταν εκεί.

Αυτός ο τριπλός φόνος φαίνεται ότι διαπράχθηκε με αιχμηρό εργαλείο. Τα ονόματα των θυμάτων είναι αντίστοιχα: Βικτουάρ Μπριόν σύζυγος του Πιερ-Μαργκεν Ριβιέρ, Ζυλ Ριβιέρ και Βικτουάρ Ριβιέρ. Τα δύο τελευταία ήταν παιδιά της πρώτης.

Καθώς το έγκλημα αποδίδεται στον Πιερ Ριβιέρ, γιο του πρώτου θύματος και αδελφού των άλλων, και επειδή πληροφορηθήκαμε ότι ο δράστης διέφυγε αμέσως μετά το έγκλημα, ενημερώσαμε τον ενωμοτάρχη της Χωροφυλακής του Μενίλ-Οζούφ για το συμβάν, ζητώντας του να προχωρήσει στην καταδίωξή του και, ει δυνατόν, στη σύλληψή του.

Ζητήσαμε από τους κ.κ. Μορέν και Κορντιέ να προχωρήσουν στις αναγκαίες ενέργειες για να διαπιστώσουν και να αποσαφηνίσουν τα αίτια του θανάτου, πράγμα το οποίο έκαναν, αφού έδωσαν τον όρκο που απαιτείται γι' αυτές τις περιπτώσεις. Τους προειδοποιήσαμε μάλιστα για κάτι που ήταν πολύ γνωστό, ότι, δηλαδή, η δολοφονημένη μητέρα ήταν έγκυος.

Οι γιατροί, αφού προέβησαν στις αναγκαίες ενέργειες τις οποίες και παρακολούθησαμε, μας παρέδωσαν το υπόμνημά τους, το οποίο και συνάπτουμε στο παρόν, αφού το προσυπογράψαμε και το σφραγίσαμε με τη σφραγίδα του ειρηνοδικείου.

2. ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΩΝ ΙΑΤΡΩΝ ΠΟΥ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΑΝ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ

Σήμερα, την 3η Ιουνίου 1835.

Εμείς, ο Τεοντόρ Μορέν, δόκτωρ ιατρικής και ο Τομά-Αντριέν Κορντιέρ, επόπτης δημόσιας υγείας με έδρα το Ονέ, πήγαμε κατά τις 2 μ.μ., κατόπιν σχετικού αιτήματος εκ μέρους του κ. ειρηνοδίκη του καντονίου του Ονέ και του κοινοτάρχη του χωριού Φοκτερί που ανήκει στην κοινότητα του Ονέ, στο σπίτι του κ. Πιερ-Μαργκερέν Ριβιέρ, όπου βρήκαμε τρία πτώματα στην εξής κατάσταση:

α) Μια γυναίκα που, όπως μάθαμε, ήταν η Βικτουάρ Μπριόν, σύζυγος του εν λόγω Ριβιέρ, σε ύπτια στάση. Τα πόδια της, ελαφρώς κεκλιμένα, ακουμπούσαν στο τζάκι, το δεξί χέρι ήταν στο πλάι με τα δάκτυλα σφιγμένα, ενώ το αριστερό ήταν λυγισμένο στο στήθος. Το φόρεμά της ήταν σε καλή κατάσταση και μόνον ο βαμβακερός κεφαλόδεσμος που φορούσε είχε φύγει και βρισκόταν πίσω από το κεφάλι της. Μια λίμνη αίματος είχε απλωθεί γύρω από το κεφάλι. Η δεξιά πλευρά του λαιμού, το πίσω του μέρος, καθώς και το κεφάλι είχαν τόσο πολύ κτυπηθεί, ώστε οι αυχενικοί σπόνδυλοι είχαν αποκοπεί από τον κορμό και το κεφάλι το συγκρατούσε μονάχα το δέρμα και οι μύες της αριστερής πλευράς. Τα βρεγματικά οστά της δεξιάς πλευράς είχαν εντελώς κομματιαστεί και το κόψιμο έφτανε μέχρι την κορυφή του κρανίου και ήταν τόσο βαθύ, ώστε είχε χωρίσει, κατά μεγάλο μέρος, το εγκεφαλικό μυέλωμα. Το πρόσωπο έλαβε και άλλα διάφορα κτυπήματα, με μια τέτοια βία, ώστε τα οστά και οι μύες έγιναν ένας πολτός. Η γυναίκα βρισκόταν σε ενδιαφέρουσα κατάσταση και, κατ' επιταγήν των αρχών, προχωρήσαμε σε αυτοψία. Ανοίγοντας με τομή τη μήτρα, βρήκαμε έμβρυο θηλυκού γένους περιπού εξήμισι μηνών. Ανοίξαμε επίσης το στομάχι, που ήταν εντελώς άδειο. Δεν προχωρήσαμε περαιτέρω την έρευνά μας, μια και το αίτιο του θανάτου ήταν προφανές. Όπως είπαμε, το κεφάλι είχε σχε-

δόν αποκοπεί από το λαιμό, και, αφού οι αρτηρίες της καρωτίδας και οι φλέβες του λαιμού είχαν κοπεί, ο θάνατος πρέπει να ήταν ακαριαίος.

β) Στο πλάι του πτώματος που μόλις περιγράψαμε βρισκόταν ένα παιδί επτά έως οκτώ ετών, που, όπως μας είπαν, ήταν ο Ζυλ Ριβιέρ. Το παιδί φορούσε τα ενδύματά του και ήταν πεσμένο μπρούμυτα. Το κεφάλι του ήταν εν μέσω μιας μεγάλης λίμνης αίματος. Οι τομές που έφερε στις δύο πλάγιες, καθώς και στην οπίσθια όψη, ήταν τόσο βαθιές, που έφταναν μέχρι τον εγκέφαλο από διάφορες κατευθύνσεις. Η παρεγκεφαλίδα επίσης θα πρέπει να είχε δεχτεί πολλά κτυπήματα, γιατί ο θόλος του κρανίου μπορούσε να αποσπαστεί εύκολα. Το ίδιο και ο αυχένας, μολονότι δεν είχαν πειραχτεί οι αυχενικοί σπόνδυλοι, καθώς και οι ώμοι, όπου τα κτυπήματα είχαν διαπεράσει τα ενδύματά του. Αυτά τα τελευταία δεν ήταν πολύ σοβαρά και έτσι δεν προχωρήσαμε στην εξέταση της θωρακικής κοιλότητας και των σπλάγχων, μια και το αίτιο του θανάτου ήταν προφανές: ο εγκέφαλος και η παρεγκεφαλίδα είχαν κομματιαστεί και οι αρτηρίες τους είχαν κοπεί.

γ) Στο νότιο μέρος της αίθουσας και κοντά στο πτώμα που μόλις περιγράψαμε βρισκόταν μια κοπέλα περίπου δεκαοκτώ ετών σε ύπτια στάση χωρίς τα υποδήματά της. Το εργόχειρό της ήταν ακόμη στα αριστερά της και τα ενδύματά της σε αταξία. Το κεφάλι ήταν άσκεπο, και τα μαλλιά της θα πρέπει να τραβήχτηκαν, αφού βρέθηκαν κάποιες τούφες δίπλα στα πόδια της. Επίσης, θα πρέπει να της τράβηξαν το μαντίλι και την ποδιά της, πράγμα που μπορεί να σημαίνει ότι προέβαλε κάποια αντίσταση στο δολοφόνο. Στη δεξιά πλευρά του λαιμού, παρατηρούνται δύο μεγάλες και βαθιές τομές. Η κατώτερη δεν έκοψε μονάχα το δέρμα και τους μυς, αλλά και την αρτηρία της καρωτίδας καταστρέφοντας το δεύτερο αυχενικό σπόνδυλο. Πάνω από αυτή την πρώτη τομή υπάρχουν και μερικές άλλες με την ίδια φορά, οι οποίες, παρότι είναι βαθιές, δεν μπόρεσαν να διαπεράσουν την κάτω σιαγόνα, και σταματούν εκεί. Το πρόσωπο αυλακώνεται από μεγάλες και βαθιές πληγές. Η κάτω σιαγόνα έχει

αποσπαστεί από τη θέση της. Από ένα κτύπημα που διευθυνόταν πάνω από τις οφθαλμικές κόγχες, και το οποίο έφτασε σχεδόν στον εγκέφαλο, αποσπάστηκε και η άνω σιαγόνα. Ένα άλλο πλάγιο κτύπημα φαίνεται στο ρινικό διάφραγμα. Αυτές οι πληγές είναι, στην πλειονότητά τους, θανατηφόρες και για τούτο κρίναμε ότι μια αυτοψία στο πτώμα θα ήταν ανώφελη. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι όλες αυτές οι πληγές προέρχονται από όργανο οξύ και αιχμηρό.

Το παρόν υπόμνημα, του οποίου βεβαιώνουμε την αλήθεια, καταρτίστηκε και σφραγίστηκε κατά την ημερομηνία που αναγράφεται ανωτέρω, κατόπιν της εξετάσεώς μας, και παραδόθηκε αμέσως στον κ. ειρηνοδίκη.

Ακολουθούν οι υπογραφές

3. ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΑΡΤΥΡΩΝ ΣΤΟΝ ΕΙΡΗΝΟΔΙΚΗ

Μαρί Ριβιέρ, 74 ετών:

Σήμερα, κατά τις έντεκα και μισή, βρισκόμουν στην πόρτα του σπιτιού μου που βλέπει προς το σπίτι όπου έγινε το φονικό. Από την αριστερή πλευρά της αυλής που είναι κοινή και στα δύο σπίτια διέκρινα την κοπέλα Βικτουάρ Ριβιέρ την οποία ο αδελφός της κρατούσε από τα μαλλιά. Φαινόταν ότι προσπαθούσε να ξεφύγει. Τους πλησίασα και είδα ότι ο Πιερ Ριβιέρ είχε σηκωμένο ένα λεπίδι και πήγαινε να κτυπήσει την αδελφή του. Φώναξα: «Καταραμένε, τι πας να κάνεις», και προσπάθησα να του σταματήσω το χέρι. Αλλά, εκείνη τη στιγμή, τη χτύπησε πολλές φορές κι αυτή έπεσε νεκρή μπροστά του. Όλα αυτά έγιναν σε λιγότερο από ένα λεπτό. Έφυγε από την πόρτα και πήρε τον αγροτικό δρόμο που πηγαίνει προς το Ονέ. Μπαίνοντας στο σπίτι, είδα τα πτώματα της μητέρας του και του αδερφού του. Έχασα το μυαλό μου και άρχισε να φωνάζω: «Θεέ μου,

δυστυχία μου, δυστυχία μου!». Πολλοί άρχισαν να καταφτάνουν, αλλά εκείνοι που κατοικούσαν στην ίδια αυλή εκείνη τη στιγμή δεν ήττανε στα σπίτια τους.

Ζαν Ποστέλ, 50 ετών, υπηρέτης στο σπίτι του κ. Λερό:

Εκείνη τη μέρα, επιστρέφοντας φορτωμένος τριφυλλί που κουβαλούσα πάνω στο κεφάλι μου, άκουσα τη χήρα του παππού Πιερ Ριβιέρ να φωνάζει: «*Θεέ μου, δυστυχία μου!*». Την ίδια στιγμή, άκουσα επίσης μια φωνή να λέει: «*Είναι όλοι νεκροί*». Φτάνοντας κοντά στην πόρτα του στάβλου, διέκρινα τον Πιερ Ριβιέρ που κρατούσε στο χέρι ένα ματωμένο λεπίδι. Το χέρι του ήταν γεμάτο αίματα. Φεύγοντας προς το κεφαλοχώρι μού είπε: «*Προσέξτε μη συμβεί κάτι στη γριά μάνα*». Δεν ήξερα τι μπορεί να σημαίνει αυτή η σύσταση. Μετά όμως έμαθα για το φόνο, πιστεύω ότι εννοούσε τη γιαγιά του¹.

Βικτουάρ-Αιμέ Λερό, σύζυγος του Ζαν-Αντρέ Λερό, 40 ετών:

Σήμερα το μεσημέρι, καθώς πήγαινα να μπω στο σπίτι του αδελφού μου που είναι απέναντι από το σπίτι του κ. Πιερ-Μαργκρέν Ριβιέρ, είδα τον Πιερ Ριβιέρ να βγαίνει από την τζαμωτή πόρτα και να παίρνει τον αγροτικό δρόμο που πάει προς το κεφαλοχώρι του Ονέ. Κρατούσε στο χέρι του ένα λεπίδι ματωμένο. Περνώντας μου είπε: «*Μόλις απάλλαξα τον πατέρα μου απ' όλες του τις συμφορές. Ξέρω πως θα με σκοτώσουν, μα δε με νοιάζει*». Και πρόσθεσε: «*Προσέχετε, να χαρείτε, τη γριά μάνα*».

1. Πράγματι, στην οικογένεια του Ριβιέρ αποκαλούσαν συνήθως «μάνα» τη γιαγιά από την πατρική πλευρά. Αυτό πιστοποιεί και το υπόμνημα του ίδιου του Πιέρ Ριβιέρ. (*Σημείωση των Εκδοτών*.)